

Ament-Kovács Bence

***A „szakadati anyaegyház” és népei
A filiális viszony diverzifikációja a 18. századi
Mercy-uradalomban***

Tanulmányomban a kora újkori német telepesek első és második generációjának korszakában mutatok rá a filia fogalmának sokszínűségére Szakadát és a hozzácsatolt települések példáján, Winkler Mihály plébános idején (1759–1769).¹ A vizsgált települések a Szakadát mint *anyaegyház* (*mater*) köré *leányegyház*ként (*filia*) szerveződő települések. A német és magyar római katolikusok lakta szomszédos (Diós)berény gyakorlatilag azonos rangú volt szomszédjával, de feltehetően eleinte egyik település sem lett volna képes önállóan plébánost tartani. Szárazd és Udvari (Pél pusztával együtt) pedig evangélikus és római katolikus lakossággal vegyes vallású volt, ezért került a filiák sorába. Gyöng, Varsád, Kalaznó és Kistormás települések filiaként aposztrofált katolikus lakossága pedig aligha nevezhető szórványnak a dominánsan evangélikus, Gyöng esetében református és evangélikus vallású többségű lakosság mellett. Ezen településekre, mivel jogilag meghatározottan nem voltak filiák, ám a plébános kiterjedt pasztorációs körzetébe tartoztak,² és Klimó György püspök időlegesen evangélikus eklézsiákat is a szakadati plébánia joghatósága alá rendelte,³ az *érdekszférra* kifejezést használom tanulmányom során. Munkámban a Winkler Mihály által létrehozott

¹ Winkler Mihály (Kőszeg, 1727. július 27. – Gödre, 1810. március 2.) magyarszéki, majd gödrei káplán, szakadati plébános, bonyhádi plébános, végül gödrei plébános. Korának viszonyai között igen művelt lelkipásztor, plébánosi tevékenységét nem csupán az általa létrehozott, több ezer oldal terjedelmű írásművek, hanem a vezetésével (olykor nagy arányban saját költségén) felépült templomok dicsérik, mindemellert alapítványai és közgyűjteményekben elhelyezett hagyatéka is számottevő. Életéről lásd: Brüstle 1876. II. 317–321, 693–694, 697–704; 1880. IV. 490–491; Galambos 1987. 1–3; Gózszy 2018. 253; Ament-Kovács 2020. 237.

² Dénesi 2013. 125–128.

³ Szita 1996. 26.

dokumentumnak⁴ köszönhetően az egyes kategóriába tartozó települések helyzetében mutatkozó specifikumokra részletesen is rávilágítok, hangsúlyozva az egyházi és uradalmi struktúra közötti különbségeket, az ebből adódó lehetőségeket és nehézségeket.

I. Újrakezdés, új berendezkedés

Tolna vármegye egyike volt a visszafoglaló a háborúk által leginkább pusztított területeknek. Az 1689. évi összeírás szerint Tolna megyében 9 lakott hely volt, a fennmaradó helységek pusztaként kerültek feljegyzésre. Az 1696-os országos összeírás szerint 17 magyar és 11 rác falu volt a megye teljes területén 488 magyar és 459 rác lakossal.⁵ Az 1715. és 1720. évi országos összeírások idejére hazánk lakossága 3,4–4,5 millió főt tett ki, pedig az adatfelvételek idejére megindultak az első telepítések. A hajdani hódoltsági területeken egy négyzetkilométeren mindössze 10 fő élt, noha ez a szám nem sokban maradt alul a „sűrűn lakott” régiók 25 fő/km²-es lakosságától.⁶ Az első telepítési próbálkozások ellenére az 1720-as évekig a lakosság túlnyomóan rác volt, ezután fordult az arányszám a magyarok és németek javára.⁷

A 17–18. század háborúinak tapasztalata az volt, hogy csupán a konszolidált hátszaggal rendelkező államok képesek versenyben maradni a nemzetközi palettán, melynek alapvető feltétele a stabil gazdaságpolitika.⁸ A másfélszázados hódoltság nem változtatta meg hazánk rurális berendezkedési jellegét, ezért a mesteremberek betelepítése és a manufaktúrák létesítése mellett az uradalmak elsődleges célja a mezőgazdaság talpra állítása volt. 1689. augusztus 11-én Kollonich Lipót gróf, az *Einrichtungswerk* bizottság elnöke megjelentette az első császári telepítési pátenst, amelyben nemzetiségtől és felekezettől függetlenül kaptak meghívást a birodalom lakói a frissen visszaszerzett Magyarországra benépesítésére. A 18. századi telepítések sikertörténetként élnek a köztudatban. A szuggesztív értelmezés azonban igen messze áll a 18. század első felének valóságától. A korai halandóság, a járványok és gyakori szökések igazolják a

⁴ Protocollum Parochiae Szakadathiensis. Jelenleg a Pécsi Egyházmegyei Levéltár E-archívumában, PEL III. 123_historia_vol_I. számon érhető el, ugyanis az eredeti dokumentum visszakerült a települést ellátó plébánia irattárába. A jegyzetek során a kéziratok mű eredeti oldalszámaira hivatkozom. Munkám során nagy segítséget jelentett a háztörténet Galambos Ferenc által készített német nyelvű átírata (a jegyzetekben: Galambos 1987). Mivel a munka nem teljes forrásközlés, az egyes jegyzetekben az eredeti dokumentum adatait is feltüntettem.

⁵ Holub 1974. 21; Muzsnai 1976. 141.

⁶ R. Várkonyi 1970. 29.

⁷ Kéri 2000. 327.

⁸ Gözsy – Spannenberger 2009. 102–118.

telepesek első generációinak harcát a nyomorúságos életkörülményekkel, a korszak második harmadára datálható, lassan beköszöntő nivellálódás idejéig.⁹

Az általam vizsgált települések többsége a 18. században a Mercy- (később Apponyi-) uradalom részét képezte. Az uradalom területének kialakulása a Mohács utáni évtizedekre nyúlik vissza, amikor végvári kapitányként az uradalomhoz tartozó falvak a Botka család tulajdonába kerültek. A terület drasztikus méretű elnéptelenedése a visszafoglaló háborúk idején ment végbe. Az 1683-ban összeírt 22 falu és 15 pusztá helyett a következő összeírás idejére, 1696-ra csupán 4 település volt lakott.¹⁰ Botka Ádám hűtlenségi ügybe keveredett, és elszegényedett özvegye a *Neoacquistica Commissio* előtt 1700. április 17-én eladta a birtokot 10.850 forintért a birodalmi kincstárnoknak és fősolymázmesternek, Johann Weichard Michael Venzeslaus Sinzendorf grófnak. Az ekkor Apari uradalomnak nevezett birtokot gyermekei 1722. április 13-án 15.000 forintért adták tovább Claude Florimond de (I.) Mercy császári tábornoknak és birodalmi hercegnek, a Temesi Bánság kormányzójának.¹¹

E vásárlással került Mercy tulajdonába a *mater* Szakadát, a *filii*ük közül pedig Berény, Kalaznó és Kisvejke, valamint a szerződés szerint Udvari is. Bár e települést soha nem vehette birtokba, ugyanis Udvarit és néhány más települést¹² már a Sinzendorf-féle vásárlás előtt megkapta Styrum-Limburg Miksa, Bádeni Lajos egyik tisztje a simontornyai uradalom tartozékaként. Az ekkor még lakatlan Szárazdot a Dőry és Monaszterly család közösen birtokolta,¹³ Gyönkre pedig a Magyary-Kossa család pusztán protestánsokat telepített, a katolikusok önkéntes, munkavállalás ösztönözte migrációja csak később indult meg a környező településekről.

⁹ R. Várkonyi 1970. 23; Spannenberger – Spannenberger 2018. 18, 21–22.

¹⁰ Várnagy 1990/a. 152–153, 158; 1990/b. 321.

¹¹ A szerződés a következő településeket sorolja fel: Nagyszékely, Kisszékely, Mucsi, Závod és Apar falvak, Pálfa, (Rác)egres, Csetény, (Sár)szentlőrinc, Bán, Udvari, Kölesd, Kistormás, Nagytormás, (Felső)nána, Dömörkapu, (Báta)apáti, Kismányok, Izmény, Alapsa, Mucsfa, (Bonyhád)varasd, Nagyvejke, Kisvejke, Csókafő, Bolyata, Csel, Papd, Dúzs, Csefő, Hógyész, Szakadát, Rekettye, (Diós)berény és Kalaznó puszták. E települések mellé 1723-ban 4000 forintért megvásárolta Varsádot Székely Istvántól, 1724-ben pedig Hantot, amelyhez nádori adományként megkapta Csúrt, Ikladot, Almást és Hertelendet, valamint Lengyelt, ám ekkor még csak zálogbirtokként. Szintén e formában kezelte Csicsó, Csernyéd és (Kesző)hidegkút településeket, melyeket fia integrált a birtoktestbe. Lázi, Kápolna és Tabód puszták pedig az Apponyiak alatt kerültek az uradalomhoz. – Várnagy 1990a. 158–161; 1990b. 321–324.

¹² Hasonló helyzetbe kerültek Nagyszékely, Kisszékely és Bán települések is. – Holub 1974. 17–18; Várnagy 1990b. 322–324.

¹³ *Protocollum Parochiae Szakadathiensis*, 5. (Galambos 1987. 5.)

II. Betelepítés, egyházszervezet, kezdeti nehézségek

A Mercy-uradalom vallási élete az uradalom Aparról Hőgyészre helyezett központjában éledt elsőként újjá. A pécsi püspök helynöke 1723. augusztus 4-én engedélyezte Willerscheid Peter hőgyészi plébánosként való kinevezését, azonban érkezésének pontos időpontja és körülményei nem ismeretesek. A kegyúrral, Claude Florimond de (I.) Mercyvel a szerződést 1724. július 15-én kötötték meg, a település filiái ekkor Berény, Mucsi, Szakadát, és Závod voltak.¹⁴ Willerscheid Péter anyaországi németként nem tudott magyarul, és káplánt sem állt módjában huzamosabb ideig tartani,¹⁵ ráadásul a közbiztonság sem volt megfelelő a *filiák* rendszeres látogatására,¹⁶ ezért Szakadát és vele együtt Berény önálló lelkipásztort kapott Szigethy (Szégethy) András személyében.¹⁷

Szakadát telepítése néhány évvel Hőgyész után, 1723–1724-ben történt meg,¹⁸ Berényben pedig ekkor még csupán magyarok éltek. Noha Berény már jóval hamarabb lakott volt, mint Szakadát, mégis utóbbi kapta a *mater* rangot, feltehetően azért, mert ekkor – a telepítés második hulláma után – több lakossal rendelkezett. Emellett temploma is jobb állapotban volt, persze ez a fogalom ekkoriban egy kevésbé romos épületet takart, hiszen eleinte Zwirg József házában tartották a szentmiséket.¹⁹ Berény az 1728-as telepítés²⁰ után vált Szakadátal azonos méretűvé, amikor megérkeztek az első német telepesek.²¹ Az 1729-es vizitáció beszámolója szerint Diósberény középkori temploma kijavíthatatlan állapotban volt,²² ezért Hertelendy János tanító házában gyűltek össze a hívek.²³

¹⁴ Brüsztle 1879. III. 103, 116; Várnagy 1998. 293.

¹⁵ A káplántartás 1731-ben egy alkalommal volt adatolható, azonban Várnagy Antal kutatásainak köszönhetően ismeretes, hogy Johannes Manhalt 1732-ben már Péccsett töltötte be ezt a tisztséget. – Brüsztle 1876. II. 235; Várnagy 1998. 294.

¹⁶ Az 1729-es vizitáció alkalmával a Závodot pasztoráló hőgyészi (azaz Willerscheid Péter) és az Udvarit ellátó pincehelyi plébános esetében is feljegyzik, hogy nem merik megközelíteni filiájukat az utak veszélyessége okán. – Gózszy – Varga 2009b. 1147.

¹⁷ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 4. (Galambos 1987. 27.)

¹⁸ Weidlein 1937. 32, 44.

¹⁹ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 4. (Galambos 1987. 27.)

²⁰ Winkler Mihály háztörténete szerint a németek betelepítése után több magyar család elköltözött Diósberényből, amit az összeírások is megerősítenek, hiszen a magyar háztartások száma 1725 és 1752 között 45-ről 21-re esett vissza. A háztartásokra vonatkozó összeírások két alkalom kivételével (1728, 1738) nem tesznek említést a németsegről, sem mint adózó, sem mint a településen élő adómentes népességről. Elsőként az 1741–1742. évi összeírásban szerepeltek nagyobb számban, és létszámuk 1752-re ugrásszerűen megnövekedett. Vö. TMÖL.Ö.285.1725; TMÖL.Ö.289.1728; TMÖL.Ö.290.1738; TMÖL.Ö.303-4.1741-42; TMÖL.Ö.305.1752. A forrás felkutatásában nyújtott segítséget köszönöm Máté Gábornak. Az első német családokra vonatkozóan vesd össze: Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 5; PEL.III.123. Szakadát. K-E-H 1737.X.–49.VIII. Valamint: K-E-H 1749–55.

²¹ Weidlein 1937. 29–30, 43.

²² Idézi: Brüsztle 1876. II. 205.

Szigethy András működése (1726–1730) az újrakezdéssel és nélkülözéssel telt,²⁴ eközben pedig a környező, később filiává váló települések is benépesültek. Szarazdra 1735-ben és 1737-ben érkeztek német telepesek, Udvariban és Pélpusztán pedig 1736-tól ugrott meg jelentősen a németek lélekszáma.²⁵ A tulajdonképpen konszolidáltnak nevezhető időszak a szakadati templomot renováló Marker Ágoston Antalt (1737–1741) követő Kovács Simon (1741–1757) alatt köszöntött be. Kovács Simon betegsége okán került Szakadatra Inda János (1757–1759), ám a tartós plébánosi kinevezést végül Winkler Mihály (1759–1769) kapta meg.²⁶ Személyének még Szakadáthoz köthető grandiózus életművét sincs lehetőségem jelen keretek között bemutatni. Azonban, az általa hátrahagyott források lehetővé teszik a filiák működésének részletesebb vizsgálatát. Érthető okokból elsősorban a konfliktusokra vonatkozó iratanyag maradt az utókorra nagyobb mennyiségben, ezért vizsgálatom is a konfrontációs pontok köré szerveződik. Elsőként az anyagiakkal kapcsolatos vitás kérdéseket mutatom be, ezután pedig a talán más forrásokban nehezen megragadható immateriális konfrontációk okait vizsgálom meg.

III. Materiális konfliktusok

A pénzügyi konfliktusok számbavétele előtt szükséges megvizsgálni, hogy a szakadati plébános milyen jövedelemmel rendelkezett, ennek mekkora hányada alapult a helyi szokásjogon vagy elődei élelmességén, és milyen járandóságokat kapott meg a gyakorlatban is.²⁷

Mivel Winkler Mihály Szakadatra érkezésekor nem talált *Historia Domust*, és a plébániai levéltár is igen szegényes volt, ezért kutatásokat kényszerült végezni a teveli esperesnél, Picznaker Józsefnél.²⁸ A Mercy–Apponyi uradalom plébánosi mintaszerződésének²⁹ Mercy gróf és Willerscheid Péter 1724. július 15-én, Hőgyészen kelt kontraktusa tekinthető, ennek Szakadatra vonatkozó változatát Winkler Mihály be is másolta az általa megkezdett *Protocollum Parochiae Szakadathiensis*-be, tehát a maga korára vonatkozóan is relevánsnak, de mindenképpen kiindulópontnak tekintette. A szerződés nem bontja külön az egyes jövedelem-

²³ *Protocollum Parochiae Szakadathiensis*, 5. Az adat Galambos Ferenc (Galambos 1987) átiratában nem szerepel.

²⁴ Brüstle 1880. IV. 474–475.

²⁵ Weidlein 1937. 44.

²⁶ Elődei szakadati tevékenységéről lásd: Brüstle 1880. IV. 475–480.

²⁷ E kérdésről néprajzi tekintetben lásd: Bárh D. 2013. 24–26; Bárh J. 2019.

²⁸ *Protocollum Parochiae Szakadathiensis*, 1. (Galambos 1987. 22.)

²⁹ A závodi katolikus filia szerződése is e szerződésnek feleltethető meg, ahogy az evangélikus Kismányok szerződése is, kisebb, az evangélikus vallásnak megfeleltethető eltérésekkel (például a szerződésben nem a mise, hanem az istentisztelet megnevezés szerepel). Másolata fellelhető az 1837-es vizitáció jegyzőkönyvének mellékletében. – Kéri 1999. 317.

típusokat, hanem pontokba szedi a beszolgáltatandó javakat, a plébános kötelességeit, a stóla árszabását, majd ismételten beszolgáltatandó javakat említi. A szerződés német nyelven készült, azért Winkler Mihály latin nyelvű háztörténetébe az eredeti nyelven másolta be, gót kézírással.³⁰

A *lecticale*³¹ típusú, azaz házaspáronként beszolgáltatandó jövedelmek a következők voltak: egy pozsonyi mérő³² búza,³³ negyed mérő zab,³⁴ árpa, vagy kukorica és pénzben fizetve egy Máriás (*siebzehner*).³⁵ A szegények (jószággal nem rendelkezők), özvegyek, megházasulatlanok és kézművesek ezen összeg felét fizették. Egyes beszolgáltatási tételek a stóladíjakat követően szerepelnek, de *coleda* jellegű felajánlasként a *lecticale* jogszokásszerűen adott jövedelmei³⁶ közé sorolandók. A szerződés szerint minden házból (*von einem jeden Haus*) vízkeresztkor, újévkor és keresztelő Szent János napján egy jércét kellett beszolgáltatni, húsvétkor pedig húsvéti tojásokat (*Zu Ostern die Oster Eyer*).³⁷

A *deputatum*³⁸ típusú jövedelmek körébe tartozott a tűzifa beszolgáltatás, melyet házanként (és nem háztartásonként vagy házaspáronként) szabott ki a szerződés. Az 5 ölnyi,³⁹ másképpen négy lábnyi vágott és hasogatott (*gehauenes und gerissenes*) fát kellett előállítani, melyet Szakadát községnek (*Gemeinde*) kellett Hőgyészre szállítania, utóbbiért a község ölonként fél Gulden⁴⁰ fizetségben részesült. Úgyszintén a községnek kellett beszolgáltatnia és elszállítania évente egy szekér⁴¹ szénát és szalmát Hőgyészre. A szerződés esetében nem egyértelmű a borbeszolgáltatás jövedelemtípus szerinti besorolása. Mivel Bárh János a bort a *deputatum* típusú jövedelmek között említi,⁴² munkámban én is e bekezdésben ismertetem, hogy a szerződés szerint minden szőlőskerttel rendelkező lakosnak

³⁰ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 3–4. (Galambos 1987. 25–26.)

³¹ Párbér. Megnevezése a latin *lectus* (ágy) szóból eredeztethető, házaspáronként fizetett jövedelemtípus. – Bárh J. 2019. 19.

³² Szenttermények mérésére használt úrmérték, két véka, 62,4984 liter. – Dankó 1980. 571; Bogdán 1987. 72–73.

³³ A szerződés a *Waitzen* kifejezést használja, amely nem pusztán a mai *Weizen*, azaz búza szó megfelelője, hanem a legjobb minőségű gabonára is utal egyúttal. – Jambressich 1742. 878.

³⁴ A szerződés a *Haber* kifejezést használja a napjainkban ismert *Hafer* kifejezés helyett. – Jambressich 1742. oldalszám nélkül (névmutató).

³⁵ A forrásban szereplő *siebzehner* egy Máriásként azonosítható. – Jambressich 1742. 829. Az ezüst váltópénz verete kétségkívül Szűz Máriát ábrázolta, értéke feltehetően 17 krajcár volt. – Vörös 2009. 177.

³⁶ Erről lásd: Bárh J. 2019. 29–31.

³⁷ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 4. (Galambos 1987. 27.)

³⁸ A faluközösség által kollektíven fizetett járandóság. – Bárh J. 2019. 45.

³⁹ *Klafter* a kitermelt fa esetében használt öl mértékegység megnevezése. – Jambressich 1742. 649.

⁴⁰ Feltehetően magyar forint (Florenus Hungaricalis, ungarische Gulden) értelemben. Hazánkban elterjedt ezüstpénz, melynek kétszerese a tallér, aprópénze az ezüst dénár volt. – Csiffáry 1996. 341.

⁴¹ A *currus*, *Wagen* országosan használt mértékegység volt a metrikus rendszer bevezetése előtt. Teher szerint értékei változóak voltak, a széna és a szalma esetében 4,6–38,4 m³ illetve 1,6–6,7 q. – Bogdán 1987. 111.

⁴² Bárh J. 2019. 52–55.

évi fél csöbör⁴³ bort kellett fizetnie. Klimó György 1755. májusi vizitációja⁴⁴ némileg szűkszávúbb, azonban a járadékok emelkedéséről számol be. Ekkor tavasszal kétszer negyedmérőnyi zabot és egy pozsonyi mérő búzát kellett beszolgáltatnia minden házaspárnak, akiknek *lectikális* járadékai egy csirkével és 25 dénárral egészültek ki. A *deputátum* körébe sorolt jövedelmek csekélyebb mértékben emelkedtek, hiszen egy szekér szénáról és 6 öl fáról számolnak be, a borbeszolgáltatás mennyiségét pedig ez esetben nem fél csöbörben, hanem 5 pintben⁴⁵ határozták meg.⁴⁶

Mindezekért cserébe a szerződés kötelezte a hűgyészi plébánost két káplán saját költségén való felfogadására a vasár- és főünnepnapokon való misemondásra. A szerződés szabályozta a stóladíj tarifáit is. A keresztlő díja 17 krajcár (*Kreützer*),⁴⁷ az asszonyavatás 3 garas (*Groschen*) volt.⁴⁸ Az esketés és a kihirdetés árát igen magasán határozta meg a szerződés: helyi lakosoknak 6 Máriás és egy zsebkendő⁴⁹ volt az ára, uradalmon kívülieknek pedig 8 Máriás.⁵⁰ A szegényeket viszont ingyenesen kellett összeadnia a plébánosnak. Egy gyermek⁵¹ temetése a szerződés szerint 12 garas volt, mise nélkül csupán 7 garas. A 20 év alattiak, illetve a még meg nem házasultakat 15, illetve misével 30 garasért temették, a házasként elhunytak hozzátartozói ugyanezért 30 garast fizettek, a szegények temetése esketésükhöz hasonlóan ingyenes volt. Ezek mellett a szerződés kötelezte a falu népét arra is, hogy karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor, mindenszentekkor és a templom védőszentjének ünnepén szentáldozáshoz járuljon.

E képet némileg árnyalja a plébániák 1733. évi összeírása.⁵² Összességében kijelenthető, hogy a pécsi püspökségben tevékenykedő plébánosok bevételei

⁴³ 1 csöbör ez esetben feltehetően 50 icce, 47,5 liter. – Bogdán 1987. 85–88.

⁴⁴ Az 1753–1757 közötti szakszerűen előkészített vizitációt Klimó György püspök személyesen vezette, amely a Mercy-uradalom plébániáin 1755. május 2–22. között zajlott. – Gózsy 2016. 9–19.

⁴⁵ 1 pint átlagosan 2 icce, 1,0–4,1 liter, ez esetben feltehetően 1,83 liter. – Bogdán 1987. 91.

⁴⁶ Közli: Gózsy 2016. 351.

⁴⁷ A korszakban 60 krajcár ért egy forintot. Az 1816-os pénzleértékelés után alakult ki az ezüstforint és a váltóforint árfolyamkülönbsége. Két és fél konvenció vagy váltóforint volt egyenértékű egy ezüstforinttal. Előbbi ezután is (a rajnai forinthez hasonlóan) 60 krajcárt ért, azonban az ezüst forint 100 krajcárt. – Csiffáry 1996. 341.

⁴⁸ 1 garas értéke 3 krajcár, illetve 6 dénár. – Vörös 2009. 177.

⁴⁹ A szerződés zsebkendőt (*Schnupftuch*) említ, de az egyházmegyében a korszakban a kendő (*strophium*), ajándékozása volt bevett. – PKL XIV. No. 14. 18–19. Idézi: Gózsy 2013a. 132. Így tehát a szó inkább talán *jegykendő*nek fordítandó. Vessd össze: Bárh D. 2005b. 141–142.

⁵⁰ A feltűnően magas összeget az indokolta, hogy a korszakban általános egyházi igény volt, hogy a házasulandók saját plébániatemplomukban esküdjenek meg. – Bárh D. 2005b. 47.

⁵¹ A szerződés a még nem elsőáldozott gyermekeket (*einem Kind, so niemahl zur Communion gangen*) sorolta e kategóriába.

⁵² Az összeírást az év májusában és nyarán végezték, a jelentéseket őszre készítették el, így ez az állapot már az önálló Szakadati mater helyzetét mutatja be. A Baranya vármegyei adatokat Bohus Imre kanonok, Scvlykovich János szolgabíró és Hersching János esküdt vette fel, a pécsvá-

meghaladták az országosan elvárt 150 forintot. A római katolikus papok jövedelme Baranyában átlagosan 225 forint 10 dénár,⁵³ Tolna vármegyében pedig 190 forint 25 dénár volt.⁵⁴ Az összeírás tanúsága szerint a legtöbb településen a stóla értéke tekintetében az 1714-es egyházmegyei zsinaton meghatározott egységes díjszabás volt a mérvadó.⁵⁵ 1733-ra általános eltérés mutatkozott a kirótt tételek tekintetében az egyházmegyében, hiszen a keresztelés ára általában 25 dénár és 17 krajcár volt, a házasság pedig 1 forint.⁵⁶ Az asszonyavatás és a házasság utáni új asszony bevezetése tulajdonképpen egységesen 5 dénárba és 7 krajcárba került. A temetés tarifája pedig szokványosan a felnőttek számára 50 dénár, a gyermekek részére pedig 25 dénár volt.⁵⁷ Az összeírók ekkor Szakadátton a következő díjakat rögzítették: keresztelő: 17 krajcár; asszonyavatás: 7 krajcár (az újasszony bevezetése ingyenes); esketés: 1 forint 50 dénár; temetés: felnőtteknek 1 forint, gyermekeknek 17 krajcár.⁵⁸ A páronként és kollektívan fizetett plébánosi jövedelmekhez hasonlóan az 1755-ös egyházlátogatás idejére a stóla díjszabása is csekély mértékben emelkedett: keresztelés: 28,5 dénár; asszonyavatás: 11,5 dénár; esketés: 1 forint 50 dénár; új asszony bevezetése: 11,5 dénár; temetés felnőttek számára: 50 dénár, gyermekek számára: 18,5 dénár.⁵⁹ Feltehetően a gyakorlatban nem sikerült minden alakommal e költségeket behajtani, hiszen Winkler plébános panaszos sorai szerint a két kizárólag katolikusok lakta település, Szakadát és Berény lakosságát is csak Nagy István

radi apátságához tartozó plébániák összeírását Fáber György fejezte be. A Tolna megyei plébániákat pedig Fonyó Sándor pécsi kanonok vezetésével Kőszeghy Mihály főszolgabíró és Pesthy Mihály vármegyei esküdt látogatta meg. Szekszárd, Bátaszék és Dunaföldvár kivételével Tolna Vármegyében 24, Baranya vármegyében 32 plébániát írtak össze. – Gózszy 2013a. 123–124. Az összeírás forráskiadványát Gózszy Zoltán készítette el, amely szerint ekkor még nem állt fel a 18. század közepi egyházi struktúra. Ekkor még csupán Berény volt Szakadát filiája, Varsádot Kalaznó és Felsőnána leányegyházakkal találjuk, Kisvejké Apar filiája volt, Udvari pedig Kiszékellyel egyetemben Pincehelyé. Az összeírók Gyöngyösöt csak megemlítették, Szárazd pedig nem is szerepel a települések sorában. Lásd: Gózszy 2012. 191, 193–194, 219–220, 220, 221, 221–222, 228. A települések közül egy sem szerepel az 1738–1742-es *Canonica Visitatione*ban, így ezen évtizedről nem rendelkezünk a püspökség által rögzített adatokkal a beszolgáltatandó javakra vonatkozóan. A vizitáció forráskiadványa: Gózszy – Varga 2009a.

⁵³ 100 dénár értéke 1 magyar forint. – Gózszy 2012. 247.

⁵⁴ Gózszy 2013a. 127.

⁵⁵ Vagyis a keresztelés: 5 garas, újasszony avatás: 5 dénár, asszonyavatás: 5 dénár, szent kenet: 5 dénár, gyermektemetés: 25 dénár, felnőtt temetés: 50 dénár, misével: 75 dénár, prédikációval 1 forint. A díjszabás az esküvő árát a vagyoni különbségeknek megfelelően differenciálta: tehetősek: 1 forint, közepes anyagi helyzetűek: 75 dénár, szegények: 50 dénár. Ezek mellett a jegyes pár ezen alkalmakkor ajándékkal tartozott a plébánosnak (kenyér, hús, bor, kendő). – PKL XIV. No. 14. 18–19. Idézi: Gózszy 2013a. 132.

⁵⁶ Ez esetben feltehetően 1 magyar forint szerepel a szövegben, mely 100 dénárt ért. – Gózszy 2012. 247.

⁵⁷ Gózszy 2013a. 132–133.

⁵⁸ Közli: Gózszy 2012. 220.

⁵⁹ Közli: Gózszy 2016. 351.

uradalmi előjáró segítségével tudta a szabályoknak megfelelő adófizetésre kényszeríteni.⁶⁰

Egyes filiáknak az előírtakon felül is szükséges volt költségeket fizetnie. Winkler Mihály beszámolója szerint, amikor Udvarit Kovács Simon plébános ideje alatt Pincehelytől Szakadáthoz csatolták, minden párnak kötelező volt két mérő (*Maß*)⁶¹ zabot fizetnie a plébánosnak, aki saját közlekedési eszközén ment oda misét celebrálni. Így tehát e jövedelmet a *lecticale* jogszokásszerűen adott jövedelmei körébe sorolhatjuk. Mivel Winkler Mihály megemlíti, hogy ezen járadék behajtásával gondjai akadtak, feltehetően e szokás még az ő korában is aktív volt.⁶² Szintén szóvá teszi, hogy ha egy-egy ünnep vagy a gyermekek oktatása okán Udvariban tartózkodik, készséges ellátásban részesül,⁶³ amely igen hasonló az ünnepi ételjáradékhoz, tehát egyaránt e körbe sorolom. Az úgyszintén jogszokás szerinti *lecticális* jövedelmet képző csirkéket Kovács Simon maga szállította haza, Szakadára, a nem egyértelműen a *lecticale*, illetve *deputatum* körébe tartozó bor szállításáért pedig a fennemlített Willerscheid-féle szerződés faszállításának mintájára pénzért szállították az udvari filia lakói a bort a plébánoshoz. Winkler Mihály hivatkozva az egységes jogszokásra ezt ingyen végeztetett el velük,⁶⁴ noha filiájuk valóban messzebb esett a plébániától.

Bizonyos *egyéb jogszokások* körébe tartozó, feltehetően elődei alatt már létező rendszeren Winkler Mihály változtatott, ezen döntéseknek azonban nem pusztán anyagi hanem társadalmi vetületei is voltak, ugyanis a búcsúk alkalmával nem preferálta a közös vendéglátást. Kérésére a bíró évi 3,5 Guldent fizetett, amiért a plébánosok és más előkelőségek Winkler Mihálynál ebédelhettek, az iskolamester, a sekrestyés és a kocsisok pedig a bíró asztalánál fogyasztották el az ételt, akinek a lovak takarmányozásáról is gondoskodnia kellett.⁶⁵ Úrnapja ünnepén a község fogadta a plébános vendégeit, beleértve az iskolamestereket és a kocsisokat a bíró házában. Winkler az ebédeken saját bevallása szerint sem akart részt venni, ezért számára a plébániára küldtek egy csirkét, egy nyulat és borjúhúst, a beszolgáltatandó bort pedig kérésére pénzben váltotta meg a község.⁶⁶ Ehhez hasonlóan kérésére váltották meg a berényi filia hívei a plébános ünnepnapokon ebéddel történő ellátását évi 6 Guldennel.⁶⁷ Szintén egyedi alku tárgya volt Kovács Simon esetében az új plébániaház építésének ügye, melynek költségeit az egyházközség vállalta magára.⁶⁸

⁶⁰ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 8. (Galambos 1987. 25.)

⁶¹ A pozsonyi mérő súlya korszakonként változó volt. Az általam vizsgált időszakban értéke: 46,56 kg. – Csiffáry 1996. 344.

⁶² Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 10. (Galambos 1987. 31.)

⁶³ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 9. (Galambos 1987. 33.)

⁶⁴ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 9. (Galambos 1987. 33.)

⁶⁵ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 25–26. (Galambos 1987. 56–57.)

⁶⁶ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 26. (Galambos 1987. 57.)

⁶⁷ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 26. (Galambos 1987. 57.)

⁶⁸ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 22. (Galambos 1987. 48.)

Winkler Mihály precizitásának köszönhetően a plébánosi jövedelmek képe még finomabban árnyalható. Beszámolójából ugyan nem egyértelmű, hogy az évi borbeszolgáltatási kötelezettség dátuma Szent Márton napjáról (november 11.) Szent Márk napjára (április 25.) módosult-e, vagy a beszolgáltatási teher növekedett, de sorai szerint a gabonaneműek megáldásáért is egy mérő (*Maß*)⁶⁹ borban részesül. Megszüntette azonban az elődei által bevezetett szokást, miszerint a *kerizma*⁷⁰ Pécsről Szakadátra szállításáért a plébánosok egy aranyat kaptak.⁷¹ Nem volt hajlandó azonban alkalmazni a szokást, miszerint a templomnak Úrnapiján fizetnie kellett a borért, és azt sem engedélyezte, hogy a templom jövedelmét képző koporsódeszákából a szegények ingyen részesüljenek.⁷² Az általa túlságosan magasnak ítélt terhek okán meglehetősen negatívan szólt elődjéről, Inda Jánosról, aki a *lecticale* körébe sorolt – fenn is említett – pénzjáradékot Szárazdon és Kistormáson jelentősen megnövelte, amivel áthágta a korábban bevett szokásjogot, miszerint a kis létszámú filiák katolikus lakóit a plébános nem sújtotta a mater Szakadáthoz, és a legnagyobb filiához, Berényhez hasonlatos terhekkel. Úgyszintén elítélte a kezdeményezését, miszerint el akarta törölni az özvegyek, meg nem házasodott vagy egy háztartásban élő fiatalok, a nagyállattal nem rendelkezők és kézművesek adókedvezményeit.⁷³

Végül szükséges megemlítenem a *sedecimát*,⁷⁴ mint a szakadáti plébános érdekszférájába tartozó, alkalmasint protestáns felekezeti hívektől is beszedetett jövedelmet. Winkler beszámolója szerint Kovács Simon (1741–1757) érte el, hogy Varsád és Kalaznó e járadékot megfizesse számára.⁷⁵ Azonban ennek behajtása főként a (szinte) kizárólag protestánsok lakta településeken vált nehézkessé (Kalaznó, Kistormás és Varsád esetében). Eddigi forrásaink szerint pusztán Gruber József (1772–1802) plébános idején kényszerítették az említett települések protestáns lakosságát a *stóladj*ak teljes megfizetésére is,⁷⁶ ám ennek körülményeit a későbbiekben bővebben ismertetem.

⁶⁹ Feltehetően pozsonyi mérő, tehát 62,08 liter. – Vörös 2009, 176.

⁷⁰ A nagycsütörtöki mise során a püspöki székhelyen a püspök, 12 áldozópap és 7 szerpap által megszentelt olaj és balsam keveréke, melyet az alsópapság tagjai a keresztség megszentelésénél, illetve a keresztség kiszolgáltatásánál használnak.

⁷¹ *Protocollum Parochiae Szakadáthiensis*, 25. (Galambos 1987. 56.)

⁷² *Protocollum Parochiae Szakadáthiensis*, 25. (Galambos 1987. 56.)

⁷³ *Protocollum Parochiae Szakadáthiensis*, 22. (Galambos 1987. 48–49.)

⁷⁴ 1848 előtt illetékességi területén a megyéspüspök részére szedett, az egyházi tized egytizenhatod részét kitevő javadalom, mely átengedése esetén a helyi plébánost illette meg. Összeállított a beszolgáltatott gabonából, borból, a kerti vetemények apródézmájából, illetve más beszolgáltatásra kötelezett jószágokból. – Bárh J. 2019. 80.

⁷⁵ *Protocollum Parochiae Szakadáthiensis*, 21–22. (Galambos 1987. 48.)

⁷⁶ Az 1731-es *Carolina resolutio* értelmében a protestánsok csak akkor vehették igénybe lelkipásztoruk szolgáltatásait, ha az illetékes plébánosnak a stóladjákat megfizették. – Tomisa 1992. 7.

IV. Immateriális konfliktusok

IV.1. Morális konfliktusok a filiák katolikus lakosságával

Nem anyagi tekintetű konfliktusa kerekedett Winkler plébánosnak a filiák lakosságával a szentmiséken való rendszeres részvétel okán. A plébániatörténet szerint a legmesszebb fekvő filia népessége, Udvari lakói jártak el legritkábban akkor szentmisére, ha azt nem saját templomukban celebrálták. Ekkor Udvariban az iskolamesterük által vezetett *könyörgésen*⁷⁷ vettek részt, vagy ha Winkler szerint ezt sem tartották meg, akkor a bíró ülésezett az előjárósággal. E helyzet kiküszöbölésére az iskolamestert kötelezte a szentmiséken való részvételre, az ájtatosságok megtartását pedig csupán délutánonként, magánházakban engedélyezte.⁷⁸ Megtiltotta a ferenceseknek a keresztlést⁷⁹ és az asszonyavatást,⁸⁰ és arra ösztönözte a lakosságot, hogy ne várjanak a szentségek felvételével addig, amíg a plébános településükre érkezik.⁸¹ Annak érdekében, hogy a Szakadatiak Udvariban is meglátogassák a szentmisét, németül is prédikált az egyébként magyar nyelvű felekezet templomában, az udvari gyermekágyas anyákat viszont csak Szakadátón vagy Berényben áldotta meg, ha ott volt a soron következő szentmise.⁸²

Délutánonként a morál emelése érdekében hitoktatást tartott. Előírása szerint a gyermekeknek csoportokban kellett megjelenniük felnőttek kíséretében. Látva azonban, hogy az egyazon napon való kétszeri Szakadatra látogatás a filiák hívei számára kivitelezhetetlen, maga járt ki a leányegyházakba és magánházakban oktatta a gyermekeket, Szakadátón pedig vagy hétköznap az iskolában, vagy hétvégén otthonában tartott katekézist.⁸³ Nem csupán a gyermekeket igyekezett a vallási előírások betartására rábírni. Pél pusztán, mely Udvari

⁷⁷ A kifejezés Winkler Mihály eredeti latin szövegében is magyarul szerepel. – *Protocollum Parochiae Szakadáthiensis*, 8. (Galambos 1987. 31.)

⁷⁸ *Protocollum Parochiae Szakadáthiensis*, 7. (Galambos 1987. 32.)

⁷⁹ A keresztlések esetében nem pusztán a hívek, hanem az egyház irányából is igény mutatkozott a gyermekek mielőbbi, templomban való megkeresztelésére. Az anyakönyv nem említi ugyan a keresztlés helyszínét, de arról tájékoztat, hogy az Udvariban született gyermekek keresztlését Winkler Mihály végezte el, tehát lehetőség szerint ezen feladatot sem az iskolamesternek, sem licenciátusnak nem engedte át. – *Protocollum Baptizatorum, Copulatorum, item Mortuorum. Ab anno 1756.* Vö. Tabajdi 2009. 78. A keresztlés kora újkori történeti néprajzról és liturgiai háttéréről lásd: Bárh D. 2005b. 143–201.

⁸⁰ A hazai néprajzi szakirodalom két fogalmat is ért asszonyavatás kifejezés alatt. A frissen házasodott újasszonyét, illetve a gyermekágyas anya templomi megáldását. Winkler megjegyzése a két típus közül az utóbbira (*Introductio, Benedictio mulieris post partum*, azaz avatás, egyházke-lő) vonatkozik. E témáról összefoglaló tanulmányt közölt: Bárh D. 1999.

⁸¹ *Protocollum Parochiae Szakadáthiensis*, 7. (Galambos 1987. 32.)

⁸² *Protocollum Parochiae Szakadáthiensis*, 23. (Galambos 1987. 51.)

⁸³ *Protocollum Parochiae Szakadáthiensis*, 23–24. (Galambos 1987. 51.)

filiához tartozott, olykor meglepetésszerű látogatásokat tett, mivel azt tapasztalta, hogy nem tartják be megfelelően a böjti hústilalmi előírásokat.⁸⁴ Ezzel a következő fejezetben vázolt gyönki esethez hasonlóan a vártnál nagyobb horderejű konfliktusokat generált a katolikus gazdacselédek és evangélikus házigazdák között, hiszen azok egyre kevésbé kívántak olyan személyt szolgálatukba fogadni, akit portájukon katolikus plébános látogat.⁸⁵

IV.2. *Konfliktus a ferencesekkel*

Természetesen azokon a településeken is mutatkozott igény a különböző szertartások rendszeres elvégzésére, ahol a plébános nagyszámú, olykor igen messze fekvő filiájának okán nem tudott tartósan és rendszeresen személyesen jelen lenni. Szűkebb elemzési területemen Udvari bizonyult ezen konfliktusok melegágyának. Noha a település hajdan a birtoktesthez tartozott, az mégis Styrum-Limburg Miksa tulajdonába került, az egyházszervezet azonban tartósan fenntartotta az archaikusabb regionális felosztást, ezért a Szakadától egyébként messze eső Udvarit filiaként Szakadát materhez csatolta. Így a plébánosoknak nem csupán két kegyúrral, hanem két esperessel is kapcsolatot kellett tartania, ugyanis ekkor Udvari a pinchelyi esperes, Szakadát és többi filiája pedig a teveli esperes joghatósága alá tartozott.⁸⁶

Udvari esetében – Winkler beszámolója szerint – a ferencesek rendszeresen tartottak Újhold vasárnapi körmenetet. Szintén Winkler számol be arról, hogy a gyakran kérték az utolsó kenetet a helyi lakosok a simontornyai ferencesektől. Előfordult, hogy Winkler Mihály engedélye nélkül mondtak misét a templomban, ezért elzárta a tabernákulum kulcsát, hogy azt el kelljen kérniük tőle, így kontrollálhassa Udvariban folytatott tevékenységüket.⁸⁷

Emellett Winkler Mihály beszámol egy olyan alkalomról is, amikor a település szakrális vezetésének személyi kérdéseiben elődje, Kovács Simon konfrontációra kényszerült, ugyanis lelkipásztorsága alatt a kalocsai főegyházmegye egy papja Udvariban telepedett le, ezért Pinchely esperesének levélben kellett

⁸⁴ *Protocollum Parochiae Szakadáthiensis*, 13–14. (Galambos 1987. 35.)

⁸⁵ *Protocollum Parochiae Szakadáthiensis*, 13. (Galambos 1987. 35.) Ennél súlyosabb beavatkozásról számol be Bárh Dániel a kalocsai főegyházmegyéből az 1738-as *Statuta Generalia* elemzésekor. E rendelkezés szerint azon híveknek, akik katolikus létükre nem katolikushoz adták szolgálatba gyermekeiket, 24 forintos büntetést kellett fizetniük. A rendelkezésben, és természetesen Winkler Mihály tevékenységében is tetten érhető a fiatalok erkölcsének védelme, az esetleges későbbi vegyes házasságok megakadályozásának vágya. Bővebben lásd: Bárh D. 2005a. 151.

⁸⁶ *Protocollum Parochiae Szakadáthiensis*, 1, 8. (Galambos 1987. 22, 31.)

⁸⁷ *Protocollum Parochiae Szakadáthiensis*, 8–9. (Galambos 1987. 31–33.) A ferencesekkel és vándorló szerzetesekkel való konfliktusokról lásd: Bárh D. 2005b. 47.

felszólítania arra, hogy távozzon, vagy jelentkezzen a pécsi püspök helynökénél az egyházmegyébe való felvételre.⁸⁸

IV.3. Konfliktusok a protestánsokkal a vegyes vallású településeken

Azon településeken, ahol a katolikus lakosság nem csekély kisebbség volt, hanem a vegyes lakosság okán kisméretű, de kézzelfogható filiát alkotott, a plébánosok érthető okokból gyakrabban keveredtek konfrontációba a falvak nem katolikus lakóival, előljáróival. Jelen esetben nem a gazdasági konfliktusokra szeretném a figyelmet ráirányítani, hanem az együttélés azon szegmensei mentén kialakuló vitaalkalmakra, melyekben a plébánosok is véleményt nyilvánítottak vagy szerepet vállaltak.⁸⁹

Szárazdon Winkler Mihály beszámolója szerint kezdettől fogva katolikusok és evangélikusok éltek együtt.⁹⁰ Annak ellenére, hogy megosztották a temetőben felállított harang beszerzésének költségeit, az evangélikus lakosok – ugyancsak Winkler plébános beszámolója szerint – nem akarták a használatát engedélyezni Kovács Simon szakadati plébánosnak, Winkler elődjének, aki az ügy kapcsán egyenesen fizikai atrocitásokra is utalást tett.⁹¹ Noha büntetőjogi iratoknak nem akadtam nyomára,⁹² a szakrális hely közös használata kétség kívül nem volt zökkenőmentes. Hasonló összezördülésekhez vezetett az egyébként evangélikus többségű⁹³ településen a katolikus bíró – Winkler Mihály segítségével való – elismertetése és a közös tanító alkalmazása, ugyanis mindkét felekezet saját vallásának megfelelő tanítóhoz ragaszkodott. Végül katolikus iskolamestert szerződtettek, a bérnek megtérítéséből pedig az evangélikusoknak is ki kellett vennie részét, bár Winkler Mihály beszámolója szerint alig jártatták oda gyermekeiket,⁹⁴ hanem feltehetően magánháznaknál, titokban taníttatták őket.⁹⁵

Szárazdhoz hasonlóan Udvariban is mindkét felekezet saját vallásának (és e település esetében nyelvének) megfelelő tanítót szeretett volna szerződtetni. Amikor az evangélikusok 1765-ben elérték Styrum-Limburg Károly grófnál, hogy saját tanítót alkalmazhassanak, Winkler Mihály megpróbálta megakadá-

⁸⁸ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 8. (Galambos 1987. 32.)

⁸⁹ A felekezeti konfliktusok tipizálásáról lásd: Tabajdi 2009. 70–74; Muntagné Tabajdi 2013.

⁹⁰ Ezt megerősíti: Weidlein 1937. 44.

⁹¹ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 6. (Galambos 1987. 30.)

⁹² A Mercy család úriszéki iratai az uradalom eladáskor az Apponyi család levéltárába kerültek, melyet jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára őriz a XIII./1. Apponyi család iratai 1324–1929. számon. Az iratok repertóriumát Cserna Anna készítette el: Cserna 2002.

⁹³ Winkler Mihály saját idejében 16 katolikus, de már 72 evangélikus párról tesz említést. – Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 7. (Galambos 1987. 30.)

⁹⁴ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 7. (Galambos 1987. 30.)

⁹⁵ A gyermekek titkos oktatását feltehetően az 1776-ban elhunyt Hauser Péter végezte. MEEL. 28. Ker. kgy. ir. 1804. Idézi: Szita 1996. 129.

lyozni a tanító felfogadását, egy kétnyelvű, vagy egy német és egy magyar nyelvű, katolikus tanító alkalmazását preferálta. 1766-ra a plébános elérte a katolikus tanító szerződtetését harminc házaspárral egyeztetve, sőt még annak szállásáról is gondoskodott.⁹⁶ A szigorú vallási fegyelmet megkövetelő Winkler Mihálynak azonban még ennél is több fejtörést okozott az általa Udvariban bevezetett búcsúk alkalmával az evangélikusok megregulázása, akiknek ez alkalmakkor való szabados viselkedését gyakorta igen kevés sikerrel tudta korlátozni.⁹⁷

Winkler Mihály megérkezésekor a református gyönki földesúr, Magyary Péter már elhunyt, ezért özvegye és két gyermeke vezette az uradalmat. A túlnyomórészt gazdasági cselédként beköltözött katolikusok száma fokozatosan növekedett a településen, Winkler Mihály beszámolója szerint pedig elődje, Kovács Simon már bizonyosan részt vett a hívek lelki gondozásában. Kovács igen jó viszonyt ápolt a családdal, de az előírásokhoz szigorúan ragaszkodó Winkler gyakran keveredett összetűzésbe a földesurakkal. Magyaryék határozottan elzárkóztak attól, hogy székhelyüket a szomszédos falu katolikus papja filiájának nevezze, ezért ez egyre élesedő konfliktusban megpróbálták Winkler plébános munkáját megakadályozni. A heves konfrontációban pedig a legtöbbit a helyi katolikusok veszítették: sokakat fenyegetés közepette költözésre kényszerítettek, másokat pedig megakadályoztak vagy megfélemlítették vallásuk gyakorlásában.⁹⁸

A nem katolikus népesség (szóhasználatában *acatholica*) bemutatásakor szembeűnő Winkler Mihály alkalmasint meglehetősen pejoratív stílusa. Szárazd esetében dehonesztáló módon mutatja be az evangélikusok fokozatos aránybeli növekedését, párhuzamosan azzal az ily módon érthető tendenciával, hogy egyre több porta kerül evangélikus családok tulajdonába.⁹⁹ Hasonlóan az eredetileg katolikus magyarokkal benépesített Udvarihoz, ahol az újonnan kivetett adók okán elnéptelenedett a település, helyükbe pedig evangélikus németek érkeztek. Winkler beszámolója szerint a magyarok hamarosan visszaköltöztek és csupán három evangélikus német család maradt a településen, a század közepére azonban – Winkler Mihály sajnálatára – 57 evangélikus és 80 katolikus házaspárral találkozott.¹⁰⁰

⁹⁶ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 7. (Galambos 1987. 30.)

⁹⁷ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 10–11. (Galambos 1987. 33–35.)

⁹⁸ A konfliktust csupán Winkler szemszögéből ismerjük: Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 17–21. (Galambos 1987. 39–46.)

⁹⁹ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 7. (Galambos 1987. 30.) Az 1733 évi Cassa Parochorum összeírások kapcsán hasonló tapasztalatokról számol be Gózszy Zoltán: Gózszy 2013a. 125.

¹⁰⁰ Protocollum Parochiae Szakadáthiensis, 7–8. (Galambos 1987. 31.) Az önmagában sem alacsony belső migráció tekintetében az elköltöző protestánsok száma különösen nagyszámú. Így a Winkler Mihály által említett települések lélekszámbeli növekedése nem csupán a népesség természetes növekedésének, hanem nagyarányú átköltözésnek tudható be. – Szita 1996. 75.

IV.4. Harc a katolikus lelkek megmentéséért: konfliktus a protestáns településekkel

Az írásomban érdekszféraként aposztrofált, tehát nem a fenti filiákhoz hasonló jogállású, ugyanakkor mégis Szakadáthoz, mint materhez pasztorációs körzetként csatlakozó falvak esetében pusztán Gyöngyös katolikus lakossága közelítette meg a filiális lélekszám alsó határát. Kalaznón,¹⁰¹ Kistormáson¹⁰² és Varsádon¹⁰³ oly kicsiny katolikus szórvány élt, hogy Winkler plébános személyüket szinte egyenként be is mutatta. Buzgósága nem lehetett alaptalan, hiszen a tulajdonképpen egyöntetűen evangélikus településeken a katolikusok gyakran éltek vegyes házasságban, Winkler Mihály pedig – noha nem volt lehetősége gyakori látogatásokra, és szerződés sem szabályozta működését¹⁰⁴ – jó pásztorként minden báránkját tekintetével kísérte.

Mivel 1726-ban az *Explanatio Leopoldina* elveit követve egyes településeken, többek között Kalaznón is korlátozták a lelkészek működését,¹⁰⁵ Winkler Mihály elődje, Inda János kérvényezte a vármegyénél, hogy a varsádi prédikátor a kalaznói evangélikus gyülekezetet is meglátogathassa, azonban az akadozó ügyet Winkler megpróbálta megérkezésekor véglegesen megakadályozni. Ekkor szerzett tudomást arról, hogy a helyi kántor felesége római katolikus és négy közös gyermekük van. Nyomására két esztendő elteltével elengedték három idősebbik gyermeküket télire hitoktatásra Szakadatra, ahol Winkler plébános saját házában laktak. Ezután megpróbálta Tallósra,¹⁰⁶ a nemrégiben megnyílt első magyar árvaházba irányítani a gyermekeket, de a püspöki helynök türelemre intette, a legidősebb gyermeket pedig saját szolgálatába vette. Túláradó figyelmével azonban kibékíthetetlen konfliktust teremtett a kántor és a település között, ezért az Murgára kényszerült távozni.¹⁰⁷

¹⁰¹ A településen egy négy gyermekes katolikus apa élt vegyes házasságban. Ezenkívül közigazgatásilag a településhez tartozott Fácánkert pusztája is, ahol Winkler Mihály beszámolója szerint katolikus lakosság élt. Mára a település nyugati oldalán fekvő, hajdani uradalmi terület lakatlan, és a katolikus lélekszám nehezen megbecsülhető. – Ördög – Végh 1981. 286. 38. számon (gyűjtötte: Fazekas Józsefné).

¹⁰² A katolikusok száma: két család, egy asszony és négy unokája, egy férfi. – *Protocollum Parochiae Szakadathiensis*, 17. (Galambos 1987. 33.)

¹⁰³ A katolikusok száma: egy család, valamint vegyes házasságban: egy férfi és két asszony, akik közül az egyik gyermekei katolikusok. – *Protocollum Parochiae Szakadathiensis*, 14. (Galambos 1987. 33.)

¹⁰⁴ Párhuzamos esettanulmányként lásd: Dénesi 2013.

¹⁰⁵ TMÖL *Protocolla congregationum* II. 1726. Idézi: Szita 1996. 25.

¹⁰⁶ 1763-ban a Galántától délre fekvő tallói (Tomášikovo) kastélyban nyílt meg az első magyarországi állami árvaház. Alapítólevelét Mária Terézia adta ki, Esterházy Ferenc e célra felajánlott kastélyára vonatkozóan. – Pekarovics – Petrovic 2013. 134.

¹⁰⁷ *Protocollum Parochiae Szakadathiensis*, 15–17. (Galambos 1987. 37–39.)

V. Kitekintés

Winkler Mihály Bonyhádra költözése után néhány esztendeig Mitterbacher Dániel (1769–1771),¹⁰⁸ majd pedig Gruber József (1772–1802) lett a szakadati plébános.¹⁰⁹ Gruber hozzáállása az érdekszférájába tartozó protestáns településekhez és a filiák katolikus lakosaihoz elsősorban anyagi viszonyok köré szerveződött, ezért nem volt kevesebb konfliktusa, mint elődeinek. Már az uradalom fenntartóváltásának évében összetűzésbe került az új földesúrral, Apponyi I. Györggyel a lakosok túlzott anyagi terhelésének okán, de Klimó György pécsi püspök Tolna vármegye főispánjaként a segítségére sietett akarata érvényesítésében.¹¹⁰ Annak ellenére, hogy az első világi főispán 1777. szeptember 22-én Apponyi I. György lett, és hamarosan a türelmi rendelet biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, az uralkodói szintig eljutó konfliktus mégis a katolikus plébános „győzelmével” zárult,¹¹¹ bár eredményeit csupán néhány évig élvezhette. Az elmérgesedő viszony mellett a falvak növekvő lélekszáma is indokolta azt, hogy 1788-ban Berény önálló plébániává alakult, és ugyanebben az évben Udvarit és Pél pusztát is elcsatolták a szakadati plébániától Mislá-hoz.¹¹² Ennek érdekében a lakosság átmenetileg azt is vállalta, hogy saját plébánosa mellett Gruber Józsefnek is fizesse (1802-ben bekövetkezett) haláláig az addigi járandóságokat. A feszült viszonyt jelzi, hogy a berényiek, Gruber József utódja, Füleky László (1802–1840)¹¹³ beszámolója szerint a plébános halálát követően kirabolták a szakadati plébániát.¹¹⁴

¹⁰⁸ Brüssztle 1880. IV. 481.

¹⁰⁹ Brüssztle 1880. IV. 481–482.

¹¹⁰ *Protocollum Parochiae Szakadathiensis*, 137–140.

¹¹¹ *Protocollum Parochiae Szakadathiensis*, 148–167. A járadékok behajtása körül kialakult évtizedeken át tartó konfliktust ismerteti: Glósz – V. Kápolnás 1988. 408–409 (a tanulmány önálló számozása szerint: 22–23.). A püspök főispánok tevékenységéről lásd: Gőzsy 2013b. 64. Apponyi I. György ezt követő főispánságáról beszámol: Várnagy 1998. 84–85. Vö. Brüssztle 1876. II. 206.

¹¹² Brüssztle 1876. II. 206; *Protocollum Parochiae Szakadathensis*, 56.

¹¹³ Brüssztle 1880. IV. 482–483.

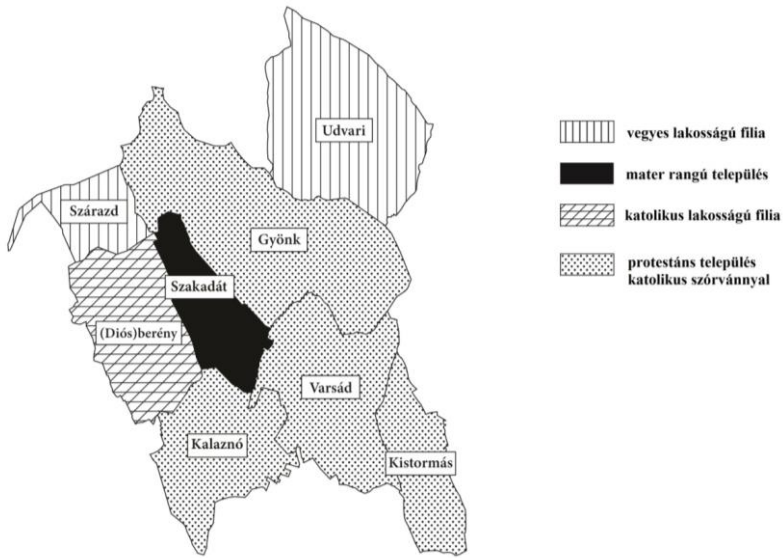
¹¹⁴ Glósz – V. Kápolnás 1988. 409. (23.)

A filiák típusai¹¹⁵

	Filia 1.		Filia 2.		Filia 3.			
	Diosberény	Szátarad	Udvari + Pélpuszta	Gyönek	Varsád	Kalaznó	Kistormás	
a katolikus lakosság jellege	filia	filia	filia	nagyobb lélekszámú szóróvány	szóróvány	szóróvány	szóróvány	
az evangélikus lakosság jellege	-	filia	filia	anyae gyház	anyae gyház	filia	anyae gyház	
a többségi lakosság vallása	római katolikus	római katolikus és evangélikus	római katolikus és evangélikus	evangélikus és református	evangélikus	evangélikus	evangélikus	
a római katolikus lakosság aránya	100%	18%	56%	kb. 4%	1%	0,5%	2%	
birto kosa	Mercy-Argenteau család	Döry család Monaszterly család	Sýrum-Limburg család	Székely család	Mercy-Argenteau család	Mercy-Argenteau család	Mercy-Argenteau család	
a földesúr vallása	római katolikus	római katolikus	római katolikus	református	római katolikus	római katolikus	római katolikus	
az anyae gyháztól való távolsága	3,4 km	7,1 km	12,4 km + 12,9 km	3,5 km	7 km	5,5 km	11,3 km	
rk. templom / kepholna + tornádó	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
evangélikus templom / kepholna + tornádó		✓	✓	✓	✓	✓	✓	

¹¹⁵ Noha bizonyos számadatok változtak Winkler Mihály évtizede során, de a lakosság vallási megoszlása nagyságrendileg hasonló maradt. Utóbbi vetület Gyönek esetében a legnehezebben megállapítható, ugyanis Winkler plébános gyönki konfliktusai kapcsán több katolikus hívóról is említést tesz, azonban az általa készített plébániai lakosság összeírásban csak egy család szerepel, feltehetően ezért, mert a gyönki katolikuság jelentős hányada gazdacselédsorban élt. A számadatokat az 1755. évi *Canonica Visitatio*, az 1763. évi *Status Animarum*, Mária Terézia 1767-es úrbéri tabellái és Winkler Mihály *Historia Domus*ban rögzített adatai alapján állítottam össze: Protocollum Parochiae Szakadathiensis, 7–8; Galambos 1987. 31; Hengl 1990. 123–128, 376–378; Gózszy 2016. 347–353. A táblázat elkészítéséhez való tanácsokat köszönöm Muntagné Tabajdi Zsuzsannának, aki emellett lehetőséget adott arra, hogy dolgozatába is betekintsek: Tabajdi 2009.

*A szakadati plébániához tartozó települések a 18. század közepén*¹¹⁶

Levéltári források

TMÖL = Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára.

Összeírások

TMÖL.Ö.285.1725. – TMÖL.Ö.305.1752. Diósberényre vonatkozó összeírások.

PEL = Pécsi Egyházmegyei Levéltár

III.123. Szakadát iratai:

Diversa: Protocolum Parochiae Szakadathiensis;

Matricula: 1. K-E-H 1737.X.-49.VIII.; 2. K-E-H 1749-55; Protocolum Babtizatorum, Copulatorum, item Mortuorum. Ab anno 1756.

¹¹⁶ A szerző rajza alapján a térképet Dezső Árpád készítette.

Kiadott források

GALAMBOS, Franz

1987 Glaube und Kirche in der Schwäbischen Türkei des 18. Jahrhunderts: Aufzeichnungen von Michael Winkler in den Pfarrchroniken von Szakadát, Bonyhád und Gödre. München (Studia Hungarica 34.)

GÓZSY Zoltán

2012 *Conscriptio ecclesiarum et parochiarum comitatus Baranyiensis et comitatus Tolnensis Anno 1733*. Pécs (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis IX.)

2016 *Visitatio Parochiarum Dioecesis Quinqueecclesiensis 1753–1757*. Pécs (Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XIV.)

GÓZSY Zoltán – VARGA Szabolcs

2009a *Visitatio canonica dioecesis Quinqueecclesiensis 1738–1742*. Pécs (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis V.)

HENGL, Ferdinand

1990 Die deutschen Familien im Komitat Tolna – Tolnau, Ungarn in den kirchlichen Seelenlisten 1767–1768. Eine Quellenpublikation. III. Karlsruhe

Irodalom

AMENT-KOVÁCS BENCE

2020 A Mercy-Apponyi uradalom római katolikus alsópapsága. Történelem-szemlélet és néprajzi érdeklődés. In: *Ethno-Lore XXXVII*. Budapest, 231–266.

BÁRTH Dániel

1999 Asszonyavatás. *Ethnographia CX*. 359–398.

2005a *Statuta Generalia (1738)*. Vallásosság és mindennapi élet Patachich Gábor kalocsai érsek általános rendelkezéseinek tükrében. *Cumania 21*. Kecskemét, 141–173.

2005b *Esküvő, keresztelő, avatás*. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon. Budapest

2013 *Alsópapság és népi kultúra*. (Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek.) In: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Szerk. Báráth Dániel. Budapest, 9–42.

BÁRTH JÁNOS

2019 Paptartás a Kalocsai Főegyházmegyében (1738–1849). Budapest

BOGDÁN István

1987 Régi magyar mértékek. Budapest

BRÜSZTLE, Josephus

1874–80 Recensio universi cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis [...]. I–IV. Pécs

CSERNA Anna

2002 Az Apponyi család. Szekszárd (Tolna Megyei Levéltár családi iratainak repertóriumai IV.)

CSIFFÁRY Gergely

1996 Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében. Eger (Tanulmányok Heves megye történetéből 14.)

DANKÓ Imre

1980 Mérő. In: Magyar Néprajzi Lexikon III. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest, 571.

DÉNESI Tamás

2013 Egy plébániaalapítás nehézségei. Konfliktusok Kővágóörsön. In: Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon. Szerk. Bárh Dániel. Budapest, 125–142.

GLÓSZ József – KÁPOLNÁS Mária, V.

1988 Szakadát község monográfiája. 1723–1949. A Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve XIV. Szekszárd, 387–503. (Önálló oldalszámozása: 1–117.)

GÓZSY Zoltán

2013a Szempontok az 1733-as Cassa Parochorum összeírások vizsgálatához Baranya és Tolna megye példáján. Levéltári Közlemények 84. 2. sz. 113–144.

2013b A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században. In: Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon. Szerk. Bárh Dániel. Budapest, 53–84.

2019 Az alsópapság helyzete a 18. században a pécsi egyházmegyében. In: Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században. Szerk. Forgó András – Gózszy Zoltán. Pécs, 211–258.

GÓZSY Zoltán – SPANNENBERGER Norbert

2009 „Ex minimis faciunt maxima”: Kísérlettípusok a paraszti közösség ideális rendjének kialakítására felvilágosult evangélikus lelkészek munkáiban. Korall 36. 103–119.

GÓZSY Zoltán – VARGA Szabolcs

2009b A pécsi egyházmegye plébániahálózatának újjászervezése a 18. század első felében. In: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon: különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740)*. Szerk. Gózszy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértesi, Lázár. Pécs, 225–265.

HOLUB József

1974 Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után. 1686–1723-ig. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből V.* Szerk. K. Balogh János. Szekszárd, 5–124.

JAMBRESSICH, Andrea

1745 *Lexicon Latini interpretatione illyrica, germanica et hungarica [...]. Zagrabiae*

KÉRI Henrik

1999 A Mercy grófok szerződési Tolna megyei jobbágyokkal. Urbérrendezés a hógyészi uradalomban. *Tolna Megyei Levéltári Füzetek 7.* Szekszárd, 315–346.

MUNTAGNÉ TABAJDI Zsuzsanna

2013 Egy 18. századi romhányi plébános a protestáns közösségek hálójában. In: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Szerk. Bárth Dániel. Budapest, 143–153.

MUZSNAI Lászlóné

1976 A soknemzetiségű Dunántúl kialakulása 1686–1773. In: *A Dunántúl településtörténete I. 1686–1768*. Szerk. Farkas Gábor. Veszprém, 127–150. (VEAB Értesítő II.)

ÖRDÖG Ferenc – VÉGH József

1981 *Tolna megye földrajzi nevei*. Budapest

PEKAROVIČ, Juraj – PETROVIČ, Rastislav

2013 Az Esterházy család cseszneki ága. Források és tanulmányok az Esterházy család cseszneki ágának történetéről I. Veszprém (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 28.)

SPANNENBERGER Gabriella – SPANNENBERGER Norbert

2018 A németek 18. századi betelepítése: politikai és/vagy gazdasági folyamatok összessége? *Századok* 152. 1. sz. 5–30.

SZITA László

1996 A lutheránus németiség bevándorlása és településtörténete Tolna megyében a XVIII. században. *Tolna Megyei Levéltári Füzetek 5.* Szekszárd, 5–163.

TABAJDI Zsuzsanna

- 2009 Konfliktus és együttélés a váci egyházmegyében a 18. században. Konfessionalizáció, egyházi mentalitás, népi vallásosság. Szakdolgozat. ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest

TOMISA Ilona

- 1982 *Visitatio Canonica*. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674. Budapest

VÁRKONYI Ágnes, R.

- 1970 Agrárstruktúra és a föld birtokbavételének problémái Magyarországon a török kiűzése után. *Történelmi Szemle* 13. 1. sz. 21–36.

VÁRNAGY Antal

- 1990a Hőgyész. Községtörténeti monográfia I. Hőgyész
1990b A Hőgyézi uradalom kialakulása 1773-ig. In: *A Dunántúl településtörténete VIII.* Szerk. Nemes István. Pécs–Veszprém, 317–326.
1998 Hőgyész. Községtörténeti monográfia II. Hőgyész

VÖRÖS Károly

- 2009 *A Váci Református Egyház története* könyve, 1783–1827, 1844–1847; *A Váci Református Gyülekezet története*. Prédikáció a református templom felavatásának százéves évfordulóján. Közreadja: Hörömpő Zsolt. Vác (Váci levéltári füzetek 1.)

WEIDLEIN János

- 1937 *A Tolna megyei német telepítések*. Pécs (Tolna vármegye múltjából 3.)